

A marxista szociológia tárgyáról és helyéről a társadalomtudományok rendszerében*

HEGEDÜS ANDRÁS

I.

Az utóbbi években élénk vita alakult ki a marxista szociológia tárgyáról, kategóriáiról, módszertanának sajátosságairól és más társadalomtudományi ágakhoz való viszonyáról. A vitában eltérő és nem egykönnyen rendszerezhető nézetek csaptak és csapnak össze. A különböző álláspontokban azonban felismerhető az a közös alapgondolat, amelyet Fedoszajev, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének igazgatója így fogalmazott meg: „A marxizmus nemcsak hogy nem tagadja a szociológiát, hanem tudományos alapra helyezi, és mint tudományt sokoldalúan fejleszti.”¹

A szociológia — bizonyos joggal — általánosnak mondható igenlése mégsem teszi feleslegessé e tudományág jellegével, tárgyával és a marxista társadalomtudományok családjában elfoglalt helyével foglalkozó vitát. S mi sem lenne nagyobb tévedés, mint azt gondolni, hogy itt egyszerűen csak tudományszervezési, tudományrendszerezési kérdéssről van szó. Ebben a látszólag alárendelt kérdésben voltaképpen a marxista társadalomtudomány továbbfejlesztésének egyik fontos alap-problémájáról folyik eszmecsere, mégpedig, — leegyszerűsítve a dolgot — mindenekelőtt arról van szó, hogy a társadalmi történések sajátosságainak a vizsgálatában, *törvényeinek és egyéb objektív összefüggéseinek a kutatásában milyen szerepet kell tulajdonítanunk az alap mellett a felépítmény különböző tényezőinek, az anyagi viszonyok mellett az ideológiai viszonyoknak.*

Így értelmezve a kérdést, az egész vita eredete nagyon messzire nyúlik vissza. Szoros kapcsolatban van azzal a gondolattal, amelyet Engels életének utolsó idejében olyan nyomatékosan hangsúlyozott. „Részben Marx és én magam voltunk az okai annak — írja —, hogy az ifjabb gárda néha nagyobb jelentőséget tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott főoldalt kellett hangsúlyoznunk, és ily körülmények között nem mindig volt reá időnk és alkalmunk, helyünk, hogy a többi, a kölcsönhatásban résztvevő mozzanatot kellően méltassuk.”²

Az idézett engelsi levél megírása óta közel 70 év telt el. Ez idő alatt a marxizmus világraszóló diadalokat aratott, és legyőzhetetlen szellemi fegy-

* Ez a cikk kapcsolódik a marxista szociológia tárgya, jellege körüli nemzetközi vitához és vitacikként adjuk közre.

¹ Voproszi Filozofii. 1958. 4. sz. 40. o.

² Marx — Engels : Válogatott művek. Szikra, 1949. II. köt. 489. o.

vere lett a szocializmus útjára lépett népek százmillióinak és az emberi haladásért folytatott, az egész világot átfogó kommunista munkásmozgalomnak.

E győzelem — a társadalmi haladás meggyorsulása századunkban — nem utolsósorban azért következhetett be, mert Lenin, továbbfejlesztve a marxizmust, felismerte a forradalmi eszméktől vezetett munkáspárt történelemformáló szerepét, a tömegekbe behatoló „anyagi erővé” váló ideológia hatalmas jelentőségét, s nem engedte, hogy a marxizmusnak ezt a társadalomformáló erejét vulgár-materialisták és revizionisták a reformizmus posványába süllyesszék.

Lenin nem egyízben mutatott rá arra, hogy a marxizmus alapvető szemléletmódja értelmében a társadalmi viszonyok két nagy csoportra oszthatók. Ezt írja Marxról és Engelsről: „Alapeszméjük ... az volt, hogy a társadalmi viszonyok anyagi és ideológiai viszonyokra oszlanak. Ez utóbbiak csupán felépítményét jelentik az előbbieknél, amelyek az ember akaratán és tudatán kívül, az ember létfenntartásra irányuló tevékenységének formájaként (eredményeként) alakulnak ki.” (Lenin Művei. I. köt. 149. o.) Lenin sohasem becsülte le az ideológiai viszonyok jelentőségét. A „Töké”-ről írva hangsúlyozta, hogy Marx „noha az illető társadalmi alakulat építményét és fejlődését kizárólag a termelési viszonyokkal magyarázta — mégis mindenütt és folytonosan nyomon követte ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelő felépítményt is, így a csontvázba életet lehelte”.

Századunk eseményeinek alakulása minden kétséget kizáróan bizonyítja az alaptól függő társadalmi felépítménybe tartozó tudati—ideológiai viszonyok nagy szerepét vagy közelebről ezen ideológia hordozóinak, a kommunista munkáspártoknak óriási jelentőségét. *Mégis, ha a marxista társadalomtudomány helyzetét szemléljük, azt kell megállapítanunk, hogy még jelenleg is elhanyagolt helyzetben van a „tartalmi oldal kedvéért” a „formai oldal.” Természetesen nem a marxizmus társadalomszemléletében, hanem a konkrét társadalmi vizsgálatokban.* A kutató munkában, a társadalmi történések okainak vizsgálatában, az alaptól való általános összefüggés hangsúlyozása mellett jelentőségükhöz képest keveset foglalkozunk azoknak a különös kapcsolatoknak a feltárásával, amelyek révén a felépítmény különböző elemei — és így az ideológiai viszonyok is — a társadalmi eseményekre hatást gyakorolnak, és kevés figyelmet fordítunk a felépítmény egyes részei alaptól való függőségének a vizsgálatára is. Ez vezetett oda, hogy épülő szocialista társadalmunkban viszonylag elmaradott helyzetben van olyan társadalmi jelenségek konkrét kutatása, amelyek anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magukban foglalnak.

Messzire vezetne annak a kérdésnek a taglalása, hogy miért alakult így a marxista társadalomkutatás helyzete. Minden bizonnyal sokféle körülmény játszott ebben szerepet. A legfőbb talán mégis az, hogy az újra meg újra erőre kapó revizionizmus ellen megint csak a fő összefüggések megmutatására kellett figyelmet fordítani. De nem kis köze van a helyzet ilyenképpeni alakulásához a dogmatizmusnak is, amely nemcsak hibás szemléletmódban, a marxizmusnak meg nem felelő módszertanban látott veszélyt, hanem sokszor már abban is, ha a kutató a társadalmi élet valamely konkrét területén az anyagi és ideológiai viszonyok kölcsönhatását tanulmányozta. Ez is közrejátszott abban, hogy egészen az utolsó időkig elhanyagolt maradt olyan különböző természetű konkrét szocialista társadalmi közösségek tudományos módszerrel való kutatása, mint a szocialista nemzet, a család a szocializmusban, az üzemi kollektíva a szocialista iparban stb., vagy olyan tudati—ideológiai

viszonyok vizsgálata, mint a közös tulajdonhoz vagy a szocialista munkához való viszony alakulása az üzemekben és a termelőszövetkezetekben.

Mindezt nem lehet a történelmi helyzettől elszakítva tárgyalni. A felvetett kérdések tanulmányozásának a lehetősége természetesen másként merült fel a proletárforradalom, a polgárháború vagy a fasizmus elleni harc időszakában, mint most, amikor a szocializmus építésének viszonylag békés éveit éljük, amikor sok országban véglegesen győzedelmeskedett már a szocialista társadalmi rendszer, amikor a szocializmus és a kapitalizmus közötti osztályharcban egyre döntőbb feladat lesz az, hogy rendszerünk társadalmi-gazdasági téren megnyilvánuló fölényét kibontakoztassuk, és így véglegesen diadalmaskodjunk a kapitalizmuson.

A mi viszonyaink között a társadalom szocialista irányú fejlesztése, *a társadalmi termelés hatékonyságának fokozása egyre nyomatékosabban követeli, hogy a marxista társadalomtudomány a társadalmi élet tényeit sokoldalúan vizsgálja, és a gazdasági viszonyokkal való általános összefüggésük mellett, részletesen elemezze azt a különös szerepet is, amelyet a felépítménybe tartozó, a gazdasági alapra felépülő ideológiai, politikai stb. viszonyok és olyan társadalmi szervezetek (gyári munkáskollektívák, a család stb.) játszanak, amelyek anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magukban foglalnak.*

A szocialista társadalom építését és a kommunizmushoz való átmenetet az egyre inkább kifejlődő tervszerűség jellemzi. Mód és lehetőség kínálkozik a társadalmi élet mind több jelenségének tervszerű befolyásolására, ez viszont megköveteli a társadalmi élet objektív törvényeinek, a jelenségek egyes oldalai, mozzanatai közötti összefüggéseknek konkrétebb, mélyebb és szélesebb körű feltárását. A tervszerűség megerősödése a szocializmus építésének mai szakaszában nem utolsósorban a marxista társadalomtudományok fejlődésétől függ, az objektív társadalmi összefüggések mind teljesebb feltárásától, amelyeknek egyre nagyobb mérvű ismerete szükséges ahhoz, hogy tudományos előrelátásról a szó igazi értelmében beszélhessünk.

A tudományos előrelátásnak többek között fontos előfeltétele a különböző intézkedések hatásának a lemérése is. A társadalom reagálása a különböző intézkedésekre azonban rendkívül összetett jelenség, amelyben korántsem csak a gazdasági tényezők játszanak szerepet — amelyeket a szocializmus politikai gazdaságtana, illetve a közgazdaságtudomány különféle ágai vizsgálnak —, hanem olyan tényezők is, mint a társadalmi tudat, az ideológiai viszonyok társadalmi normák stb. Ebből következik az, hogy előrelátásunk korántsem lesz kielégítő, ha csak az előbbi — ha csak a gazdasági — összefüggéseket vizsgáljuk, és az utóbbiakat, illetve a két oldal kölcsönhatását figyelmen kívül hagyjuk.

A marxista szociológia tárgyáról folyó vita ennek a gyakorlati élet által felvetett társadalmi szükségletnek a jelentkezési módja. Ahhoz, hogy a vitában felmerült kérdésekben helyesen foglalkunk állást, figyelembe kell vennünk ezt a társadalmi háttérrel, és látnunk kell azt a felelőséget, amellyel a felvetett kérdések megválaszolása jár elméleti és gyakorlati téren egyaránt.

Ez a tudományos szervezési vita előmozdíthatja a marxista társadalomtudományban eddig elhanyagolt konkrét társadalmi kérdések tanulmányozását, és segítségére lehet a gyakorlati építő munkának is, részint azzal, hogy segít leküzdeni bizonyos dogmatikus elképzeléseket, részint pedig azzal, hogy a szóban forgó konkrét társadalmi jelenségek sajátosságainak a kutatásához megfelelő marxista kiindulópontot, szemléletmódot alakít ki, amellyel

elejét lehet venni annak, hogy ezen a területen burzsoá vagy revizionista befolyás gyökeret verjen.

Nemegyszer felvetődik úgy is a kérdés, hogy ezek az összefüggések, amelyekről eddig szó volt, nem tartoznak a társadalomtudományos vizsgálódás körébe, hanem mindössze gyakorlati elemzéseket követelnek, amelyeket a politikai, a gazdasági vagy szélesebben az állami vezetés mindennapi munkája során el tud végezni.

Nálunk az ellenforradalmi eseményekig ez az álláspont elég gyakori volt, s ez már egymagában is akadályozta a társadalmi törvények konkrét megjelenési módjának tudományos módszerekkel történő tanulmányozását.

A társadalmi-gazdasági intézkedések hatásának sokoldalú vizsgálata, a társadalmi valóság feltárása valóban hozzátartozik az állami és politikai vezetés mindennapi gyakorlatához. De a marxista—leninista politika a tudomány alkalmazása, és így természetesen csak a tudomány fejlődésével szoros egységben tudja megfelelően ellátni a maga feladatát.

A szocializmus viszonyai között lehetőség van arra, hogy a marxista—leninista politika — amely szintézisbe hozza a különböző tudományágak (közgazdaságtudomány, szociológia, társadalom-lélektan stb.) eredményeit — és a társadalmi valóság mozgásának, fejlődésének sajátosságait feltáró marxista tudományágak harmonikus egységet alkossanak.

Ez a lehetséges harmónia és egység veszélyeztetve van, ha a politika nem épít megfelelően a társadalmi fejlődés törvényeit és egyéb objektív összefüggéseit feltáró tudományokra — mint ahogyan ez nálunk az ellenforradalmi események előtt gyakran történt —, és ha a tudomány hamisan értelmezett objektivizmusból figyelmen kívül hagyja a marxista—leninista politika érdekét, ha eltávolodik a társadalmi valóság pártos szemléletétől.

A kérdés most már úgy vetődik fel, hogy vajon az anyagi és ideológiai viszonyok kölcsönös kapcsolatának és a társadalmi történésekre gyakorolt hatásának sokoldalú vizsgálata, az említett összefüggések tanulmányozása a kifejlődött szocialista társadalomban, belefér-e a történelmi materializmus és az eddig kialakult, általános elismerést nyert társadalomtudományi ágak által adott keretekbe, vagy ezeknek a kereteknek bizonyos módosítását követeli meg. Véleményem szerint ez utóbbi helyzet áll fenn; szükség van *marxista szociológiának mint tudomány-csoportnak* a kifejlesztésére — (hasonló értelmezésben, mint ahogyan a marxista közgazdaságtudomány esetében beszélünk tudománycsoportról) —, amelynek egyes ágai a társadalmi élet különböző területén alapjában az anyagi és ideológiai viszonyok kölcsönkapcsolatát és a társadalmi történésekre gyakorolt hatását kutatják.

A szociológiára szükség van, mégpedig nem valamilyen „általános társadalomtudomány” értelmében, nem úgy, ahogy ez a kérdés a polgári szociológia kialakulásánál Auguste Comte-nál felvetődött, s nem is úgy, mint valamilyen az elmélettől elszakadt empirikus társadalomvizsgálatok tudományára — ahogy a szociológiát ma általában kezelik a polgári társadalomban —, hanem mint a történelmi materializmusra felépülő speciális tudománycsoportra, amely a társadalmi élet jelenségeinek és objektív összefüggéseinek meghatározott csoportját vizsgálja.

A szociológia egyes szaktudományágainak a kifejlődése — ha tudományt veszünk róla, ha nem —, de kezdetét vette, jöllehet a szociológiai jellegű tudományos tevékenység ma még szervezetenként nagyrészt beilleszkedik a

társadalomtudományok eddig kialakult rendszerébe (történelmi materializmus, jogtudomány, közgazdaságtudomány stb.).

A szocialista tábor szinte minden országában a társadalmi élet különböző területein megkezdődtek és több-kevesebb eredménnyel folynak szociológiai kutatások. Ezeknek ismertetése túlhaladná e tanulmány kereteit, ezért inkább csak szemléltetésül álljon itt vázlatos ismertetés a szverdlovszki szociológusok munkájáról.

Rutkevics beszámolója szerint ezekben a kutatásokban, amelyekben főleg filozófusok és közgazdászok vesznek részt, a következő témákon dolgoznak:

- a) a szovjet munkás személyiségének minden oldalú fejlődése,
- b) a technikai fejlődés társadalmi következményei a kommunizmus építésének periódusában,
- c) a társadalmi struktúra megváltozása a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet szakaszában.

A marxista társadalomtudomány jelenlegi keretei, ha a szociológiai kutatások az elmélet előrehaladásának és a gyakorlat által felvetett követelményeknek megfelelően fejlődnek, hamarosan szűknek bizonyulnak, és a társadalomtudományok differenciálódásában szükségszerűen új lépés következik be. A *történelmi materializmusból* — amely Marx és Engels által megalapozva, mint egységes tudomány alakult ki — és az egyes *speciális társadalomtudományok* szociológiai aspektusból végzett kutatásaiból kialakulnak az egyes szakszociológiák, és egy új tudománycsoport fejlődik ki, amelyben a történelmi materializmus, mint a társadalomkutatás általános módszertanával foglalkozó tudományág vitathatatlan prioritással bír, és az „általános” tudományág szerepét játssza. A történelmi materializmus emellett mint a társadalom legáltalánosabb törvényével foglalkozó tudomány, továbbra is elszakíthatatlan része marad a marxista filozófiának.

A következőkben megkísérlem ennek a felfogásnak a részletesebb kifejtését és helyességének igazolását.

II.

A történelmi materializmus és a szakszociológiák kölcsönös kapcsolatának, a történelmi materializmus és a marxista szociológia viszonyának a helyes megoldása — véleményem szerint — az egész kérdés legfontosabb mozzanata és a marxista szociológia eredményes fejlődésének egyik alapkérdése.

Azok a *társadalmi jelenségek*, amelyeket a szociológia egyes ágazati tudományai vizsgálnak — akár tudati—ideológiai viszonyokról, akár olyan társadalmi szervezetekről legyen is szó, amelyek anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magukban foglalnak —, a társadalom általános, egyetemes összefüggésének alárendelten jelennek meg, az adott társadalmi, gazdasági alakulat keretében fejlődnek ki és változnak. Az egyes társadalmi jelenségeket — pl. az üzemi kollektívák fejlődésének sajátosságait — nem lehet megérteni, ha nem az általános társadalmi összefüggésekből indulunk ki, és ha nem vesszük figyelembe az uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyokat, amelyek között ez a konkrét társadalmi jelenség — jelen esetben az üzemi kollektíva — létezik. Ugyanez vonatkozik a családi viszonyoknak vagy a falu társadalmának a szociológiai vizsgálatára éppen úgy, mint a tudati — ideológiai viszonyok kutatására.

A társadalmi szervezeteknek és a tudati—ideológiai viszonyoknak ez az összefonódása a társadalom gazdasági alapjával, és alávetettségük a társadalom (általános és specifikus) fejlődéstörvényeinek — az egyedinek, a különösnek és az általánosnak ez az egybekapcsolódása — teremti meg az objektív alapját és egyben szükségszerűségét annak, hogy a marxista szociológia különböző ágazatai egységes tudománycsoportot alkossanak. Olyan tudománycsoportot, amelyben az általános tudományág szerepét a történelmi materializmus játssza — hasonló értelemben, mint a politikai gazdaságtan a marxista közgazdaságtudományon belül vagy az általános lélektan a lélektanban.

A történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan vagy az általános lélektan közötti hasonlat is — mint majdnem minden analógia — sántít és csak egy bizonyos vonatkozásbar igaz. Figyelembe kell ugyanis venni azt is, hogy a történelmi materializmus nemcsak a marxista szociológia egyes ágazatainak prioritással bíró általános tudománya, hanem minden társadalomtudományi csoportnak és ágnak is.

A történelmi materializmus tehát sajátos módon játssza a szociológia általános tudományágának a szerepét azért, mert a társadalmi élet egészét a maga teljességében törekszik vizsgálni; és mivel a társadalmi élet legáltalánosabb törvényeit állapítja meg, nemcsak a szociológia általános tudományága, hanem egyben a marxista filozófia szerves, elválaszthatatlan része is. A marxista filozófiáé, amely a természet és a társadalom dialektikus materialista elméletének az egységét testesíti meg.

A történelmi materializmusról „A marxista filozófia alapjai” c. szovjet könyv a következőket írja: „A történelmi materializmus a speciális társadalomtudományi ágaktól eltérően a társadalmi életnek nem egyes oldalait, a társadalmi viszonyoknak és jelenségeknek nem ezt vagy azt a fajtáját (gazdasági, politikai, jogi, ideológiai) vizsgálja, hanem a társadalmat, annak fejlődését, a társadalmi életet a maga egészében, oldalai, viszonyai és folyamatai belső viszonyának és kölcsönös kapcsolatainak a maga teljes összességében. A történelmi materializmus, eltérően a speciális társadalomtudományoktól, nem a részletes és különös társadalmi törvényeket tanulmányozza, amelyeknek alá van vetve a gazdasági, ideológiai és politikai folyamatok fejlődése, hanem a társadalmi élet legáltalánosabb törvényszerűségeit.”³

Ebben a fogalmazásban benne rejlik a történelmi materializmus és a *szociológia egyes speciális tudományágai* kapcsolatának a lényege. Az előbbi a társadalmi élet legáltalánosabb törvényeit kutatja, az utóbbiak ezen általános törvények érvényesülési módját kutatják a társadalmi élet meghatározott területein, és a különös, — a társadalmi élet egy-egy területére érvényes — *szociológiai összefüggéseket* vizsgálják.*

A történelmi materializmus és a szociológia szakágai között kétoldalú a kapcsolat. Az ágazati szociológiák konkrét vizsgálata gazdagítja a történelmi materializmusnak az általános síkján mozgó megállapításait és következtetéseit. Nem lehet ugyanis vitatható, hogy a történelmi materializmus

³ Osznovi markszisztkoj filozofii. Moszkva, 1958. 350. o.

* Szociológiai összefüggéseknek nevezem a tudati—ideológiai viszonyok függőségét a társadalmi-gazdasági viszonyoktól, illetve kölcsönös kapcsolatukat, olyan társadalmi jelenségek belső lényeges összefüggéseit, amelyek magukban foglalnak anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt.

mint filozófiai tudomány az egyes speciális társadalomtudományok által feltárt tényekre, összefüggésekre alapozza a maga megállapításait, így számára, ha a *jelen* társadalmának specifikus törvényeit akarja megformulálni, nélkülözhetetlenek az egyes szakszociológiák területén végzett konkrét társadalmi vizsgálatok.

A társadalomnak — amely az alap és a felépítmény egymástól elszakíthatatlan egysége — viszonylag állandó jellegű, lényeges, belső összefüggéseit és a természettől való függőségét, vagyis az objektív szociológiai törvényeket a dialektikus módszer segítségével a történelmi materializmus fedezte fel. A történelmi materializmus alapvető kategóriái — a társadalmi lét, a társadalmi tudat, a társadalom anyagi és szellemi élete, anyagi és ideológiai viszonyok, alap és felépítmény — nélkülözhetetlen elméleti alapjai minden szakszociológiai kutatásnak. *A szakszociológiák csak ezeknek a törvényeknek az alapján és e kategóriáknak a felhasználásával tudják feltárni a maguk területén a társadalmi élet belső összefüggéseit.*

A történelmi materializmus és az ágazati szociológiák kapcsolatairól két végtelen álláspont alakult ki, amelyek — véleményem szerint — egyaránt gátolhatják a marxista társadalomtudomány fejlődését: 1. a történelmi materializmus és a szakszociológiák azonosítása, 2. merev szétválasztásuk, illetve a történelmi materializmus és a marxista szociológia ágai közötti kapcsolatnak egyszerű mellérendeltségi viszonyként való kezelése. Nemzetközi méretekben a marxista szociológia tárgyáról a vitát Jürgen Kuczynski (NDK-beli filozófus) tanulmánya indította el,* amelyet a Voproszi Filozófiai 1957-ben jelentetett meg.⁴ A sokat vitatott tanulmány abból indul ki, hogy a szociológia teljesen önálló tudomány, amelynek a szociológiai törvények képezik a tárgyát. A szociológiai törvényeket megkülönbözteti a történelmi materializmus törvényeitől. Véleményem szerint az utóbbiak a természet, a társadalom és a gondolkodás közötti lényeges összefüggések, az előbbiek a társadalmi szféra függősége a természettől, továbbá az alap és a felépítmény közötti lényeges összefüggés.

A vitában kifejtett vélemények — leegyszerűsítve a kérdést — a marxista szociológia tárgyára és a társadalomtudományok rendszerében elfoglalt helyükre vonatkozóan három csoportba sorolhatók.

1. *A szociológia* — vagyis az általános és specifikus szociológiai törvények kutatása konkrét társadalmi-gazdasági formációkban — a filozófia részét alkotó történelmi materializmustól *külön létező, önálló tudomány, illetve tudománycsoport*. Ennek az álláspontnak az a veszélye, hogy a társadalomelméleti alaptól elszakított szociológiai kutatások az empirizmus irányába csúsznak el, a lényeges és a lényegtelen összekeverődik. Az empirikus szociológiai kutatásokban viszont a marxizmustól idegen elméleti befolyások könnyen érvényesülhetnek.

2. A szociológia a történelmi materializmus keretébe tartozik, és ettől elkülönülő szociológiáról nem beszélhetünk. Ez az álláspont voltaképpen tagadja a konkrét szociológiai vizsgálatok jelentőségét, és éppen ezért akadályozza a társadalomkutatás fejlődését.

⁴ J. Kuczynski : Szociologiceszkije zakoni, Voproszi Filozófiai. 1957.

* Illetve előzőleg már jelentek meg olyan — főleg lengyel — tanulmányok, amelyek a szociológia és a történelmi materializmus teljes szétválasztását követelték.

3. A szociológiai kutatások és vizsgálati módszerek szükségszerűen helyet kell hogy kapjanak a marxista társadalomtudományok legkülönbözőbb ágaiban (történelmi materializmus, történettudomány, közgazdaságtudomány, stb.). A kérdés ilyenfajta felvetésénél rendszerint nyitva marad az, hogy a szociológiai jellegű vizsgálatokból kifejlődnek-e az említett tudományoktól elkülönülő új tudományágak.

Az előbbiekből következik, hogy véleményem legközelebb a harmadik pont alatt felvázolt állásponthez áll, bár egy *lényeges* vonatkozásban különbözik attól, mégpedig abban, hogy nem látom *véglegesnek azt a ma talán még célszerű állapotot, amikor szociológiai kutatások különböző társadalomtudományi ágak keretében kapnak helyet.*

A történelmi materializmus a társadalom fejlődésének általános törvényeit kutatja, az egyes szakszociológiák viszont ezek konkrét érvényesülési módjának sajátosságaival foglalkoznak, amelyek egy adott társadalmi-gazdasági alakulatban vagy csak annak egyes területein, a tudati—ideológiai viszonyok (s az ezeket magukba foglaló társadalmi szervezeti formák) és az alap vagy szélesebben az anyagi viszonyok közötti törvényeket, illetve lényeges összefüggéseket fejezik ki.

A marxista szociológia ágazatait hiba lenne tehát elválasztani a történelmi materializmustól, mint ahogy nem szabad a tudományos gondolkodásban az általánost, a különöst és az egyedit elszakítani egymástól, de hiba lenne azonosítani is a filozófia elszakíthatatlan részeként szereplő történelmi materializmust és a szakszociológiákat.

A társadalomelmélet és a gyakorlati kutatás közötti merev és a tudományra bénítólag ható elhatárolást figyelhetünk meg a burzsoá szociológiában, ahol élesen külön vált az „empirikus szociológia” és az ún. „társadalomfilozófia”. Ezt a különállást érdekesen szemlélteti Helmut Schelsky könyve,⁵ amelyben arról ír, hogy a német szociológián belül két irányzat alakul ki, az egyik az Amerikából importált „empirikus funkcionális tudomány”, a másik egy „echt deduktív Soziologie”, ami nem más, mint „a társadalom filozófiai értelmező tudománya.” Megjegyzésre érdemes, hogy nem kevés burzsoá tudós is súlyosan elmarasztalja ezt a helyzetet.

Marxista szociológia kifejlesztése elképzelhetetlen a történelmi materializmustól elszakítva, éppen ezért a történelmi materializmus — ha ebben az aspektusban szemléljük — nem állhat kívül a marxista szociológián, hanem e tudománycsoporton belül foglal helyet, és vitathatatlan prioritással rendelkezve az általános tudományág szerepét játssza.

Tudományrendszerkezési kérdésekben általában és így a marxista szociológiának a társadalomtudományokon belül elfoglalt helyéről folytatott vitában is, csak a tudomány szükségszerű fejlődésének a figyelembevételével lehet helyes álláspontot kialakítani. A történelmi materializmus és marxista szociológia közötti viszonyt is *történelműleg* kell szemlélni, és akkor, azt hiszem, könnyebben lehet tisztázni ezt a *logikai* tárgyalásmódban talán bonyolultnak tűnő kapcsolatot. A történelmi materializmus a marxizmuson belül alakult ki, és a polgári szociológiával szemben, amely a marxizmus kialakulásával közel egyidőben vált önálló tudományággá, a történelmi materializmus jelentette — Lenin szavaival élve — a „tudományos szociológiát.” Illetve

⁵ Helmut Schelsky : Ortbestimmung der deutschen Soziologie. Düsseldorf—Köln, 1959.

pontosabban, Lenin azt írta, hogy „A materializmus a társadalomtudományban... tette először lehetővé a tudományos szociológiát”.

A történelmi materializmus kialakulása azonban nem jelenti azt, hogy a fejlődés ezen a téren lezárult, és a szociológiai törvények konkrét megjelenési sajátosságainak a tanulmányozásához új tudományágak kialakulására tovább már nincs szükség. Hogy mennyire tarthatatlan az ilyen álláspont, azt a közgazdaságtudomány területéről vett példával illusztrálhatom. A marxizmuson belül először a politikai gazdaságtan alakul ki, mint hagyományos ág, de ki nem ismeri el manapság, hogy a közgazdaságtudomány tudománycsoportot képez, és léteznek többek között olyan ágazatai mint munkagazdaságtan, ipargazdaságtan, agrárgazdaságtan.

Azok, akik a szociológiai kutatásokat nem tartják szalonképesnek a marxizmusban — szerintem alaptalanul — Leninre szoktak hivatkozni. Lenin több tanulmányában⁶ ténylegesen szinoním fogalmakként használta a marxista szociológiát és a történelmi materializmust.

S tegyük hozzá teljes joggal, mert hiszen ebben az időben a marxista szociológia ténylegesen egyenlő volt a történelmi materializmussal, mint ahogy volt korszak, amikor a politikai gazdaságtan egyértelműen a marxista közgazdaságtudományt jelentette.

A tudományágaknak differenciálódása azonban szükségszerű, feltartóztathatatlan folyamat, s ez a felvetett vitakérdésben azt jelenti, hogy a speciális szociológiai törvények kutatása a maguk konkrétságában nem fér meg a történelmi materializmus kereteiben, hanem ennek méhéből szükségszerűen kifejlődnek a marxista szociológia szakágai, amelyeknek kiindulópontjai a társadalomnak a *történelmi materializmus által* feltárt általános törvényei és a társadalomkutatásnak a *történelmi materializmusban* kidolgozott általános módszertana, de amelyeknek mindegyike felépítve kialakul a maguk sajátos tárgya, kategória-rendszere és technikája stb.

Felmerülhet az a gondolat is, hogy magát azt a tudománycsoportot, amelyről eddig mint marxista szociológiáról beszéltem, nem lenne-e helyesebb történelmi materializmusnak nevezni. Természetesen, ennek a kérdésnek már semmi köze sincs az elmélethez, ez gyakorlat a javából. Minden további nélkül nevezhetnénk történelmi materializmusnak, de akkor más névvel kellene illetni azt a tudományt, amit ma helyesen történelmi materializmusnak nevezünk, s amely az előzőekben kifejtettek értelmében a filozófia elszakíthatatlan része is. De mi értelme van az ilyen névcserés szofisztikának?

De vajon milyen komoly érvet lehet felvetni az ellen, hogy azt a tudománycsoportot, amelyről szó volt, s amelynek objektív szükségszerű kifejlődését bizonyítani igyekeztem, — marxista szociológiának nevezzük? Talán egyeseknél — akik idegenkednek ettől — az a gondolat húzódik meg, hogy az ideológia—politikai harc szempontjából veszélyes lehet ez az elnevezés, mert a polgári szociológia a burzsoá reakciós ideológia kialakulásában és formálásában nagy szerepet játszott.

Ez az érvelés sem tekinthető elfogadható ellenvetésnek, hiszen ha ezt magunkévá tennénk és elfogadnánk; minden, a burzsoá világnézet kialakításában fontos szerepet játszó tudományágnak más elnevezést kellene adnunk. A burzsoá szociológia nem azért reakciós, mert „az emberi együttélés formáit”

⁶ Lenin : „Kik azok a nép barátai”, „Marx Károly...” „Statisztika és szociológia”.

kutatja, hanem azért, mert a formai oldalt elszakítja a lényegtől, a felépítményhez tartozó társadalmi jelenségeket az alaptól, a társadalmi formákat a termelési-gazdasági viszonyoktól.

III.

Az előbbiekben felvetett kérdésre adott gondolatmenet bizonyításához és a marxista szociológia mint tudománycsoport lehetséges felosztásának felvázolásához és tárgyának meghatározásához szükség van még egy látszólagos kitérő megtételére.

Engels azt írja, hogy „A tudományok osztályozása, amelyek közül mindegyik egy bizonyos mozgásformát vagy az összetartozó és egymásba átmenő mozgásformák egy-egy sorát elemzi, ilyen formán maguknak a mozgásformáknak belső sorrendjük szerint való osztályozása, elrendezése és ebben rejlik a fontossága.”⁷

Amikor megkíséreljük meghatározni a szociológia tárgyát, az engelsi gondolat alapján a társadalmi mozgásformák, illetve ezek kategóriáinak osztályozásából kell kiindulni.

Ismeretelméleti szempontból a társadalmi jelenségeket kifejező fogalmakat és kategóriákat mindenek előtt a következő módon lehet csoportosítani, olyan kategóriák vagy fogalmak: 1. amelyek a társadalom anyagi életének oldalait, mozzanatait tükrözik, 2. amelyek a társadalom szellemi életének különböző oldalait, mozzanatait tükrözik, 3. amelyek anyagi és ideológiai viszonyok kölcsönhatását, összefüggéseit tükrözik, illetve magukban foglalnak mind anyagi, mind ideológiai viszonyokat (nemzet, nép, osztály, család, munkahelyi kollektíva).

A marxista szociológia tárgykörébe mindenek előtt a harmadik csoport-hoz számítható társadalmi jelenségek, mozgásformák, illetve az azokat kifejező fogalmak és kategóriák tartoznak. A szociológia fő problémája — a dolog lényegét tekintve — a társadalmi élet minden területén, a család vizsgálatánál éppen úgy, mint az üzemi munkáskollektívák tanulmányozásánál, a tudati-ideológiai viszonyok és társadalmi szervezeti formák anyagi-gazdasági viszonyoktól való függősége, illetve kölcsönös kapcsolata.

Ebben a vonatkozásban találjuk meg a marxista szociológiának, a burzsoá szociológiától megkülönböztető egyik leglényegesebb vonását. A burzsoá szociológia ugyanis a tárgykörébe tartozó társadalmi jelenségeket a gazdasági alaptól elszakítva vizsgálja, vagy legalábbis tagadja ez utóbbiaknak elsődleges meghatározó szerepét. A marxista szociológia a társadalmi jelenségeket abból a tudományosan igazolt tételből kiindulva kutatja, hogy a felépítménybe tartozó viszonyokat és formákat elsődlegesen a társadalom gazdasági alapja, vagyis a termelési-gazdasági viszonyok határozzák meg, hogy a társadalmi tudat a társadalmi lét tükröződése.

A konkrét szakszociológiai vizsgálatokban a tárgyválasztásnak kétféle módját különböztethetjük meg: 1. vizsgálhatjuk a szociológiai összefüggéseket a társadalmi életnek egyes meghatározott olyan területén, amelyek anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magukba foglalnak (üzemi munkáskollektíva, család, város, falu stb.), 2. kutatásunk tárgyának választhatjuk az ideológiai viszonyok egy meghatározott csoportját, illetve ennek az anyagi

⁷ Engels : A természet dialektikája. Szikra, 1952. 259. o.

viszonyoktól való függőségét, illetve kölcsönös kapcsolatát, (politikai viszonyokat, vallásos hitet, kulturális viszonyokat stb.).

A szakszociológiai kutatás tárgyaként szereplő társadalmi jelenségek az első pontban foglalt aspektusból kiindulva a következő módon csoportosíthatók:

1. Lakóhely (város, falu, tanya)
2. Munkahely (üzem, hivatal, termelőszövetkezet)
3. Nevelési intézmények (iskola, kollégium, diákotthon stb.)
4. Család.

Ez a korántsem teljes felsorolás a társadalmi élet legfontosabb olyan területeit adja, amelyekben konkrét tudati—ideológiai viszonyok és a gazdasági, vagy szélesebben, az anyagi viszonyok kapcsolata konkrét módon, közvetlenül alakul ki és hat a társadalmi magatartásra.

A szociológiai összefüggések a társadalmi életnek ezeken a területein egymástól sok tekintetben eltérő módon, sajátos formában jelentkeznek. A társadalmi élet különböző területein az ideológiai viszonyok más és más csoportjának (jogi, politikai, kulturális) van elsődleges jelentősége. Lényegesen különböznek az ideológiai viszonyok kifejezési formái is (elvek, normák, intézmények), és ezeket az anyagi viszonyok különböző elemei egymástól eltérő módon, intenzitással és közvetettséggel határozzák meg. Mindebből következően a társadalomkutatás technikájában is szükség van eltérő sajátosságok érvényesítésére. Éppen ezért kézenfekvő, hogy a város-, a falu-, az üzem-, a termelőszövetkezet-szociológia mint elkülönülő, de az általános módszertan révén mégis összekapcsolódó ágazati tudományok kialakuljanak.

Az említett ágazatok közül különösen nagy jelentősége van a munkahelyi viszonyokkal foglalkozó szak-szociológiáknak. A technika rohamos fejlődésével, a koncentrálttság fokozásával és mindenek előtt a *szocialista termelési viszonyok kialakulásával* az egész társadalmi fejlődésben és az egyes emberek társadalmi magatartásában is egyre nagyobb a szerepe a munkahelyi kollektíváknak. A szocialista munkahelyi kollektívák kialakulásától (amelyek, mint társadalmi szervezetek, anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magukban foglalnak) nagymértékben függ nemcsak a társadalom termelőerőinek fejlődése, hanem a szocialista társadalmi tudat kifejlődése is.

Üzemekben, termelőszövetkezetekben, hivatalokban az anyagi és ideológiai viszonyok, illetve azok kifejezési formáinak sajátos összefüggéseit tapasztalhatjuk, amelyeknek ismerete sok tekintetben megkönnyítheti a kollektívák eredményes vezetését és fejlesztését.

A gyakorlati élet egyre sürgetőbbé teszi olyan kutatásoknak az elvégzését, amelyek szocialista üzemi munkáskollektívák és termelőszövetkezeti közösségek kialakulásának törvényszerűségeit és a termelésre gyakorolt hatását vizsgálják. Ilyen vizsgálatok szükségesek többek között az optimális eredményt adó bérformák — illetve termelőszövetkezetekben — jövedelemelosztási módok meghatározásához. Az anyagi és az erkölcsi osztönzés vizsgálatánál ugyanis nem lehet az elszigetelt egyénekből — robinzonokból — kiindulni, hanem figyelembe kell venni a munkahelyi kollektíva egészét és az egyéneknek a munkahelyi kollektívában elfoglalt helyét.

A marxista társadalomtudományon belül több országban és köztük nálunk is folynak szociológiai kutatások és kísérletek a munkahelyi szociológiai viszonyokkal foglalkozó sajátos szakágazati módszertan és technika kidolgozására.

A szociológiai jelenségek vizsgálata a nevelőintézményekben is fontos kérdés, bár itt a kollektívák fejlődésében és az egyes tagok magatartásának motiválásában is elsősorban társadalomlélektani jelenségeknek van jelentőségük. Éppen ezért a szociológiának mint külön ágazati tudománynak a létjogosultsága ezen a téren erősen vitatható. Bár véleményem szerint — különösen a felsőbb iskolákban — a kollektívák fejlődésében, tanulási eredményeiben és egyes tagjainak a magatartásában szociológiai tényezőknek összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepe van, mint ahogyan ez a köztudatban él.

A szocializmusban is nagy jelentősége van a család mint társadalmi közösség vizsgálatának. A társas élet munkahelyi formái mellett is a társadalom fejlődésében az egyes egyének magatartásának a motiválásában nagy szerepe van a családnak mint társadalmi közösségnek.

A családi élet formái is alapjában az anyagi-gazdasági viszonyoktól függhetnek, de ez az összefüggés bonyolult és rendkívül összetett, megértéséhez az anyagi és ideológiai viszonyok különböző elemeinek rendkívül bonyolult kölcsönhatását kell feltárni, ami nem lehet más tudományágnak a feladata, mint a történelmi materializmus alaptételeire felépülő marxista család-szociológiának. Ilyen szaktudományág kialakulásához szilárd kiindulópontot adott Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” c. munkája, de mulaszt-hatatlan feladat a családi élet új jelenségeinek a feltárása.

A szakszociológiák tárgykörének fenti felsorolásából tudatosan kimaradt két rendkívül fontos társadalmi közösségi forma, amely anyagi és ideológiai viszonyokat egyaránt magában foglal: a nemzet és a társadalmi osztály.

A szakszociológiai vizsgálatok elősegítik ezeknek a bonyolult társadalmi jelenségeknek a konkrét tanulmányozását. Ezek vizsgálata azonban — véleményem szerint — az általánosítás szükségszerűen magas foka miatt a történelmi materializmusba mint a szociológia általános tudományába tartozik.

A társadalom fejlődésének megértése szempontjából a legfontosabb az osztályviszonyok tanulmányozása, s egyben ez a nyitja a társadalmi történések s a társadalmi cselekvések megértésének is, ugyanakkor mi sem lenne nagyobb hiba, mint az osztályt alaktalan, egynemű tömegnek elképzelni. Egy osztályon belül is megkülönböztethetők csoportok a termelési viszonyaikban meglevő — az osztályviszonyok szempontjából nem minőségi, de sok esetben egyáltalában nem jelentéktelen — eltérések szerint. De nem kezelhető mellékes kérdésként a felépítmény egyes elemeiben levő különbség sem.

A dogmatikus társadalomszemlélet csak az osztályokról vesz tudomást, de szem elől téveszti az osztályokon belüli különbségeket. Ezzel látszólag megragadja az általános, a fő vonatkozásokat, de az általános — nagyszámú egyedi jelenségek megvizsgálása és a különös összefüggések ismerete nélkül — a maga valóságában nem tárható fel.

A különös összefüggések láncszemének figyelmen kívül hagyása és a konkrét társadalmi jelenségek konkrét módon való tanulmányozásának elhanyagolása vezet el a dogmatikus társadalomszemléletnek egy rendkívül sajátos logikai ellentmondásához: az objektív osztályviszonyok szerepének mechanikus merevségű értelmezésével egyidőben az egyes személyek szerepének a túlértékeléséhez.

Hasonló a helyzet a szocialista nemzet esetében is. A társadalmi valóság durva leegyszerűsítése lenne, ha az alapvetően azonos termelési viszonyokból kiindulva nem vizsgálnánk az egyes társadalmi rétegek fejlődésének sajátos-

ságait, vagy ha csak arról a különbségről vennénk tudomást, ami a szocialista állami szektor dolgozói és a szövetkezeti parasztság között fennáll.

Ezzel lemondanánk arról, hogy a szocialista társadalom fejlődésének specifikus törvényeit és más lényeges összefüggéseit tudományosan feltárjuk, ami minden bizonnyal nemcsak az elméletre, hanem a gyakorlatra is károsan hatna ki.

Az ideológiai és az anyagi viszonyok közötti összefüggés vizsgálható nemcsak a területi vagy más szóval ágazati megoszlásban, hanem az ideológiai viszonyok egyes tényező-csoportjai szerint is. A család vagy az üzem szociológiai vizsgálatába például szükségszerűen bele kell értenünk a családon belüli kulturális viszonyok szerepét is, s ez itt mint a családszociológia tárgya szerepel, de elképzelhető a társadalom különböző területein (város, falu, üzem, család stb.) a kulturális és az anyagi viszonyok kölcsönös kapcsolatának és az előbbiektől társadalmi életre gyakorolt hatásának a vizsgálata is. Ebben az értelemben vetődik fel a kérdés a szabadidő-felhasználás témakörébe vágó szociológiai kutatásoknál, de emellett az irodalomelméletnek, vagy zeneelméletnek is szükségszerűen vannak kulturszociológiai vonásai.

Az ideológiai viszonyok körébe tartozó társadalmi jelenségeket a szociológiai tárgyköze szempontjából csoportosítva — anélkül, hogy teljességre törekedhetnénk — a következő felosztást alakíthatjuk ki:

1. Jogi viszonyok
2. Politikai viszonyok
3. Kulturális viszonyok
4. Etikai viszonyok
5. Vallási viszonyok.

A felsorolás korántsem teljes, ide tartoznak még többek között olyan jelenségek, mint a társadalmilag normálisnak tekinthetőtől eltérő magatartás (bűnügyek, szexuálpáthológia stb.) kialakulásának szociológiai tényezői vagy a hamis tudat (faji előítéletek stb.) szerepe a társadalomban.

Az ideológiai viszonyok konkrét társadalmi jelenségeként különböző formákban jelennek meg, mégpedig mindenekelőtt úgy, mint *a*) normák, nézetek, *b*) intézmények, szervezetek és *c*) olyan elméletek vagy tudományok, amelyek az ideológiai viszonyokat, illetve azok megjelenési formáit tanulmányozzák.

A szociológiai vizsgálatok, amikor az ideológiai viszonyok egy meghatározott csoportja és az anyagi viszonyok kölcsönhatását kutatják, szükségszerűen foglalkoznak az ideológiai viszonyok előbbieken felsorolt megjelenési formáival.

A szociológia tárgya tehát ebben az értelemben a felépítmény egy-egy meghatározott csoportja, amely nemcsak az ideológiai viszonyokat, hanem azok megjelenési formáit is magában foglalja.

Az a lehetőség, hogy a felépítménybe tartozó jelenségeket ilyen tagozásban a társadalmi élet legkülönbözőbb területein vizsgáljuk, alapul szolgálhat a marxista szociológia funkcionálisan tagozott ágai kialakulásához. Ilyen lehetséges ágakat a jogszociológia, a kultúrszociológia, a vallás-szociológia, a kriminálszociológia stb.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan ki kell térnem a burzsoá és a marxista szociológia tagolódásának egy nagyon lényeges különbségére.

Olyan burzsoá társadalomtudományok, mint a jog, a történelemtudomány, az irodalomtudomány vagy a politikai tudományok sajátos tárgyukat

legtöbbször a társadalmi környezettől s különösen a gazdasági alaptól elszakítva, önmagukban vizsgálják. Így alakultak ki a polgári társadalomtudomány említett tudományágain belül a különböző formális—rendszerező irányzatok.

Olyan ágazati szociológiák, mint a jog-, kultúr-, politikai- stb. szociológia a burzsoá társadalomtudományban tehát bizonyos ténylegesen fennálló szakadékot vannak hivatva áthidalni (— más kérdés, hogy szemléletmódjuk és módszertanuk következtében erre képtelenek).

A marxista társadalomtudományok esetében gyökeresen különböző a helyzet. Kiinduló szemléletmódjuk — akár a jog, akár az irodalomtudományról van szó — a történelmi materializmus, amely a felépítménynek az alaptól való függését hangsúlyozza. Ebből következik, hogy ezeknek a tudományágaknak a tárgykörükbe tartozó jelenségek és az alap kölcsönös összefüggését feltétlenül tanulmányozniuk kell.

A marxista társadalomtudomány említett csoportjainak szerves, elválaszthatatlan része a szociológiai aspektusból végrehajtott kutatás. Ebből következik például, hogy a jogszociológia, amely a társadalom jogfelfogása és a társadalmi környezet — benne elsősorban a gazdasági alap — kölcsönhatását vizsgálja, mindenekelőtt a jogtudomány vagy közelebről a jogelmélet része.

A jogszociológia sajátos módszertana és tárgya következtében azonban egyben szerves és elválaszthatatlan része a szociológiának is, a legszorosabb rokonságban áll a szociológia többi ágazati tudományával.

A jogszociológia esetében tehát éppen úgy, mint a szociológia több más szakágánál is marginalitást tapasztalunk, ami egyébként a tudományok fejlődésének egyik erősödő sajátossága, nemcsak a társadalom-, hanem a természettudományok esetében is. *A szakszociológiáknak marginális jellegük van, mindenekelőtt azért, mert olyan tényezők közötti szociológiai összefüggéseket vizsgálnak, amelyek mint specifikus társadalmi jelenségek kialakult társadalomtudományi ágak tárgyát képezik.*

IV.

Az eddigiekből logikusan következik, hogy a szakszociológiák, akár a társadalmi élet egy-egy meghatározott területén vizsgálják a szociológiai összefüggéseket, a társadalmi törvények konkrét megjelenési formáit, akár a társadalmi felépítmény egy-egy csoportjának az alaptól való függősege a tárgyuk, szükségszerűen a legszorosabb kapcsolatban kell, hogy dolgozzanak más, olyan társadalomtudományi ágakkal, amelyek a társadalmi életnek egy-egy speciális vonatkozását kutatják.

A szakszociológiákban — túl a történelmi materializmuson, amelynek döntő szerepéről és prioritásáról az előzőekben már részletesen volt szó — különleges szerepe van a közgazdaságtannak. Ez logikusan következik az eddig leírtakból.

Marxista szociológiai vizsgálatok elképzelhetetlenek az alap, a társadalmi-gazdasági viszonyok alapos és beható ismerete nélkül. A szociológiai vizsgálatok a szocializmusban is, ha a közgazdaságtudománytól elszakítva végzik, könnyen tudománytalanná válhatnak, és a burzsoá szociológiához hasonlóan zsákutcába torkollhatnak.

De nemcsak a szociológia van rászorulva a közgazdaságtudományra, hanem a közgazdaságtudomány is a szociológiára. A gazdasági jelenségek vizs-

gálatánál az optimális eredményt adó gazdasági formák — pl. bérformák megválasztásánál, piacutatásnál, a regionális tervezésnél és számtalan egyéb, az elmélet és a gyakorlat által felvetett közgazdasági probléma — megválasztásánál mindinkább számolni kell az ideológiai viszonyokkal, a társadalmi tudattal, tehát olyan összefüggésekkel, amelyeket a maguk konkrétságában és a szükséges részletességében a szakszociológiák tárnak fel.

Olyan konkrét közgazdaságtudományi, illetve közelebbről munkagazdaságtani vizsgálatoknál, mint az egészségtelen mértékű munkahelyváltoztatás okainak megállapítása, még akkor is, ha szűken csak a gazdasági követelményeket nézzük, figyelembe kell venni azt, hogy milyen a munkások kollektíva társadalmi tudata, összeforrottsága, s milyen ezeknek a tényezőknek a hatása a vizsgált társadalmi-gazdasági jelenségre. Különösen fontos ez a csoportbérézés és az egyéni bérezés hatásának az összehasonlításánál, ilyen irányú vizsgálat csak a szociológiai összefüggések feltárása segítségével adhat választ arra, hogy mikor milyen bérforma alkalmazása célszerű.

A szociológia egyes ágai tehát a legszorosabb kapcsolatban vannak a közgazdaságtudomány azon ágazati tudományaival, amelyek az adott szociológiai tudományág által kutatott gazdasági szervezetben a gazdasági viszonyokat, gazdasági törvényeket és egyéb objektív gazdasági összefüggéseket vizsgálják; így az üzemszociológia az üzemgazdaságtannal, a termelőszövetkezeti szociológia az agrárgazdaságtannal, s mindkettő nagyon szoros összefüggésben van a munkagazdaságtannal.

A kisebb társadalmi közösségekben végzett vizsgálatoknál rendkívül fontos a szociológia és a lélektan, közelebbről a társadalomlélektan közötti együttműködés. A lélektanak ebből a szempontból az az oldala bír különös jelentőséggel, amely az emberi pszichikum társadalmi-történeti jellegével foglalkozik. A szovjet pszichológiában még a 20-as, 30-as években kialakult az a fontos tétel, hogy az emberi pszichikum fejlődésének fő mechanizmusa a történetileg kialakult társadalmi tevékenység-fajták és formák elsajátításának mechanizmusa és azok belső pszichikus folyamatokká való változtatása. Ez az oldal azonban később elhanyagolódott. Erre mutat többek között Leontyevnek a következő megállapítása „... annak hangsúlyozása, hogy az I. P. Pavlov által kezdeményezett magasabb idegműködés fiziológiájának nagy jelentősége van a pszichológia szempontjából, igen komoly nehézségek elé állította azt a munkát, amelynek az emberi pszichikum társadalmi-történeti jellegének problémáját kellett kidolgoznia...”⁸

A marxista pszichológia ezen alapproblémájának élesebb felvetése az utóbbi években ösztönzést ad a pszichológián belül olyan ágazatok megerősödésének, mint amilyen a munka, illetve üzemlélektan. A munka- és üzemlélektan és a kialakulóban levő üzemszociológia között eredményes tudományos együttműködés valósítható meg.*

A társadalomlélektan és a szociológiai együttműködés fontosságának hangsúlyozása mellett szükség van az elhatárolásra is különösen olyan ágak esetében, mint az említett üzemszociológia és az üzem-, illetve munkalélektan.

Az elhatárolás lényeges vonása szerintem a következő:

⁸ Magyar Filozófiai Szemle, 1959. 3—4. sz.

* Az üzemlélektan, a munkalélektan nem teljesen azonos fogalmak, a munkalélektan a munka objektív körülményeinek (pl. a szín és a zaj) a lelki életre gyakorolt hatását vizsgálja, az üzemlélektan viszont a szociológiai jelenségeknek az egyes ember tudatára, lelki életére gyakorolt befolyását kutatja.

A társadalomlélektan nem az ideológiai és anyagi viszonyok kölcsönös kapcsolatát kutatja, hanem különböző társadalmi jelenségeknek — akár az alaphoz, akár a felépítményhez tartoznak — az egyes egyének lelki életére gyakorolt hatását, továbbá azt a szerepet, amelyet az egyes egyének jellembeli, képességbeli, magatartásbeli különbözőségei a kisebb közösségek életében okoznak.

Az egyes szociológiai tudományágakban az említettek mellett fontos szerepet játszhatnak más tudományágak, a jogszociológiában a jogtudomány különböző ágai, a családszociológiában a demográfia, a kriminálszociológiában az egyéni lélektan stb.

Külön ki kell emelnem még a társadalomstatisztika szerepét, amelynek minden ágazati szociológiában nagy a jelentősége. A marxista szociológiának a lényegéből fakadó és a burzsoá szociológiától megkülönböztető módszertani vonása az objektív társadalmi tények megfigyelése, elemzése és kiindulópontként való használata a kutatásokban. Ideológiai viszonyokra, a társadalmi tudat fejlettségi fokára mindenekelőtt a társadalmi tényekből, a társadalmi cselekedetekből lehet következtetni, amelyeket mérhetővé, elemezhetővé csak a társadalomstatisztika módszereivel tudunk tenni.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy tagadni vagy akárcsak lebecsülni lehetne a szociológiai kutatásokban a szubjektív módszereket, az interjú módszert, az ankétrendszerű kérdőíveket, ankétok stb. felhasználását. A szubjektív módszerek a marxista szociológiában azonban kiegészítő szerepet játszhatnak, és nem válhatnak alapvetőkké, mert a társadalmi tények vizsgálatánál elsősorban az egyének társadalmi tetteiből kell kiindulnunk, nem pedig közvetlenül a gondolataikból és érzéseikből. Ennek kihangsúlyozása azért is fontos, mert a szociológiai kutatást a szocializmusban is állandó veszélyként fenyegeti a pszichologizmus és ennek következtében az empirikus részleteknél való megrekedés, a lényeges és a lényegtelen mozzanatok összekeverése.

Ezzel kapcsolatban ki kell térnem a marxista szociológiának még egy fontos módszertani vonására. Amikor annak a fontosságát hangsúlyozom, hogy a szociológiai törvények érvényesülésének módját és szélesebben a szociológiai összefüggéseket a társadalmi élet különböző konkrét területein kell kutatni, ez nem azt jelenti, hogy felesleges „részlet” vizsgálatokba kell bocsátkozni. A kutatott területen a *szociológiai törvények* érvényesülésének a módját kell feltárni, és ez a fő, a lényeges összefüggéseket világítja meg.

De emellett figyelembe kell venni azt is, hogy az objektív szociológiai törvények (általánosak és specifikusak) csak a társadalom és természet, az alap és felépítmény közötti leglényegesebb összefüggések megformulázását jelentik. A törvény és a lényeg egynemű fogalomként jelenik meg a marxista társadalomtudományban.

A társadalmi életben viszont szükség van az ezen törvényekben meg nem formulázott, de az egyes területeken lényeges objektív összefüggések feltárására. A marxista szociológiai kutatásnak azonban rendkívül fontos feladata a lényeges és lényegtelen összefüggések megkülönböztetése.

*

A marxista szociológiai kutatás hazai kifejlesztésével kapcsolatosan jogosan vetődik fel a gondolatársítás is, amit Szabó Imre akadémikus a *marxista szociológiai kutatás fontosságát* hangsúlyozó tanulmányában a következőképpen fogalmazott meg: „... nálunk a szociológia művelésének az

igénye, különösen 1956-ban, bizonyos értelemben mint a revizionizmus társadalomtudományi követelménye merült fel.”⁹ Ez a megjegyzés teljesen jogos. A szociológia művelésének az igénye ugyan önmagában nem tekinthető revizionista követelésnek, de a sajátos történelmi helyzetből következően ez tényleg revizionista követelés formájában jelentkezett. Ennek oka többek között az, hogy a marxista társadalomtudományokon belül elhanyagoltuk a szociológiai törvények konkrét jelentkezési módjának és egyéb szociológiai összefüggéseknek a vizsgálatát.

Ebből azonban csak azt a következtetést lehet levonnunk, hogy — nem utolsósorban a revizionizmus elleni küzdelem érdekében is — ezt a mulasztást pótolnunk kell.

Az a felfogás, amely a burzsoá befolyástól vagy revizionizmustól félve tiltja ezeknek a szociológiai összefüggéseknek a vizsgálatát, végeredményben a burzsoá ideológia, illetve a revizionizmus erősödését vagy legalábbis pozícióinak a megtartását segíti elő, mert gátolja azt, hogy a szociológiai törvények és egyéb szociológiai összefüggések ismeretében kevesebb hibával, nagyobb eredménnyel folyjék a szocializmus építése és a kommunista társadalom kialakításához vezető átmenet kidolgozása.

О ПРЕДМЕРЕ МАРКСИСТСКОЙ СОЦИОЛОГИИ И ЕЕ МЕСТЕ В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Андраш Гегедюш

1. В последние годы развернулась живая дискуссия о предмете марксистской социологии, о ее категориях, особенностях методики и отношении к другим отраслям общественных наук. В основе этой дискуссии лежит то обстоятельство, что развитие социалистического общества требует все более широкого раскрытия связи между различными сторонами и моментами общественной жизни, чем возрастает значение изучения взаимосвязей, существующих между условиями сознательно-идеологического и производственно-экономического характера. Дискуссия о предмете марксистской социологии является проявлением этой общественной потребности практической жизни.

Конкретное исследование взаимодействия сознательно-идеологических и производственно-экономических отношений ведет в социалистическом обществе к созданию марксистских социологий и в целом к созданию марксистской социологии как группы ряда научных дисциплин.

2. Марксистское исследование социологических отношений в обществе возможно только на основе общих закономерностей и методологии, обнаруженных историческим материализмом. Именно по-этому исторический материализм — в качестве всеобщей дисциплины — пользуется несомненным приоритетом внутри марксистской социологии, как группы научных дисциплин. И вместе с тем исторический материализм, раскрывая жизнь общества в целом, в полноте, и исследуя самые общие закономерности общественной жизни, является неразрывной частью марксистской философии, олицетворяющей единство диалектико-материалистического взгляда на природу и общество.

3. Отдельные отрасли марксистской социологии оформляются соответственно отдельным конкретным областям общественной жизни (место работы, место жительства, и т. д.), где конкретно проявляется взаимодействие сознательно-идеологических и производственно-экономических отношений, или же отчасти развиваются соответственно свойственным группам (юридическим, культурным, моральным условиям и нормам) сознательно-идеологических отношений. Отдельные специальные социологии имеют резко маргинальный характер и, в частности, они должны быть тесно связаны с экономической наукой, так как нельзя себе представить марксистское социологическое исследование без

⁹ Szabó Imre: Lenin és a társadalomtudományok. (Magyar Tudomány, 1960. 5—6. különnyomat, 336. o.)

основательного и глубокого знания общественно-экономических условий. Важной задачей является разграничение социологии от психологии общества, поскольку последняя изучает взаимодействия между разными общественными явлениями и духовной жизнью индивидов.

THE SUBJECT AND PLACE OF MARXIST SOCIOLOGY IN THE SYSTEM OF SOCIAL SCIENCES

by András Hegedűs

1. In the past few years quite a lively discussion has been going on concerning the subject, category, and methodological characteristics of marxist sociology and their relations to the branches of social sciences. The social background of the discussion lies in the fact that the development of socialist society demands a wider and more thorough explanation and discovery of the inferences between the different aspects and motions of social life, as a result of which the significance of the investigations concerning inferences between the conscious-ideological relations and productive economic relations increases. A discussion on the subject of marxist sociology is the form of appearance of this social need raised by practical life.

In socialist society a concrete investigation of the mutual relation between the conscious ideological relations and productive economic relations leads to the formation of marxist professional sociologies and on the whole to the development of marxist sociology as a group of science.

2. A marxist analysis of the sociological inferences of the society can be realized only on the basis of general social laws and methodology provided by historical materialism. Just because of this, as a group of science within marxist sociology, historical materialism enjoys undisputable priority and functions as a general branch of science. At the same time by aiming at examining social life in its entirety, as well as the most general laws of social life, historical materialism is an unbreakable part of marxist philosophy. This philosophy embodies the unity of the dialectic materialist view on nature and society.

3. The different branches of marxist sociology are partly formed according to the concrete fields of social life (work place, dwelling place, family, etc.) where the reciprocal effect between conscience ideological relations and production economic relations appears in a concrete way, and partly they develop according to the characteristic groups of conscience ideological relations (e. g. legal, ideological, cultural, moral relations and norms.) The different special sociologies are definitely of a marginal character and they are bound to be in close contact with the science of economics, since no marxist sociological investigations and examinations can be imagined without a thorough and fundamental knowledge of the social-economic conditions. In addition to these it is very important to mark the border between sociology and social psychology, the latter one examining the reciprocal effect between different social phenomena and the psychological life of the individuals.